

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
доктору історичних наук, професору
Сергію ПОСОХОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

Рецензія

офіційного рецензента, кандидата історичних наук, доцента кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Кісельової Юлії Анатоліївни на дисертаційну роботу Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941-1943 рр.) та їх покарання», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Вибір теми дослідження обумовлений як суспільно-політичними, так і науковими чинниками. Перші зумовлюються продовженням повномасштабної російсько-української війни та активним використанням країною-агресором історії Другою світової війни з метою здійснення пропаганди. Зверну увагу на те, що Харківський судовий процес відбувся невдовзі після звільнення Харківщини, тобто ще до закінчення Другої світової війни. Таким чином, ця історична подія фактично є цікавим історичним прецедентом та досвідом притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців ще під час воєнного конфлікту.

Наукова актуальність роботи полягає у відсутності спеціальних досліджень, де б комплексно висвітлювався не тільки перебіг Харківського судового процесу, але й структура та діяльність німецьких каральних органів, склад воєнних злочинів колаборантів на території Харківщини, а також місце цих історичних подій в українській колективній пам'яті. Дослідження Яковлева В.М. в значній мірі заповнює цю прогалину в історіографії.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому та оформлення.

Дисертаційна робота Яковлева В.М. має чітку структуру та складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури (568

позицій) та додатків, представлених статистичними джерельними матеріалами. Загальний обсяг дисертації складає – 323 сторінки, з яких основний текст дослідження – 229 сторінок.

Перший розділ присвячений характеристиці інформаційної бази дослідження та обґрунтуванню вибору методології. Для аналізу історіографії Яковлев В.М. застосував хронологічний принцип, що дозволило простежити поступове формування підходів до дослідження процесів покарання нацистських злочинців у контексті сукупності праць, які, окрім наукової цінності, мали також публіцистичне та пропагандистське значення. У розділі також охарактеризовано широку джерельну базу дослідження, яка включає значний масив архівних матеріалів, опубліковані збірки документів, публіцистику та джерела особового походження. В якості методологічного інструментарію автором застосовувалися як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. Одночасно звертає на себе увагу і намагання автора схарактеризувати концептуальний інструментарій роботи.

Другий розділ присвячений історії скоєння воєнних злочинів на Харківщині. У першому підрозділі автор докладно аналізує законодавчу основу, що визначала структуру, повноваження та завдання каральних органів на окупованих територіях загалом, а також діяльність їхніх окремих підрозділів на Харківщині протягом окупаційного періоду. Автор, спираючись на архівні джерела, визначає категорії жертв, їхню чисельність, а також особливості проведення репресивних заходів. У другому підрозділі Яковлев В.М. досліджує діяльність місцевого населення в німецьких каральних органах, розглядаючи детально правові підстави для такого співробітництва, механізми рекрутування та підготовки допоміжної поліції, слідчих та агентурних співробітників, а також функції та завдання, що доручалися їм для виконання. Окрему увагу автор приділяє питанням мотивів співробітництва з окупаційною владою. Третій підрозділ присвячений питанням документування воєнних злочинів нацистів в Харківській області. Автор докладно досліджує процес документування силами Надзвичайної державної комісії, порівнюючи його результати на різних етапах та роблячи висновки про ідеологічні причини поступового збільшення кількості жертв нацизму у звітній документації.

Третій розділ дисертації присвячений організації та перебігу Харківського судового процесу над нацистськими воєнними злочинцями. У першому підрозділі автор детально розглядає контексти, що зробили можливим проведення процесу. Насамперед, контекст політичного міжнародного засудження німецьких воєнних злочинців, підписання міжнародних договорів, які заклали основу для фіксації злочинів і

покарання винних, а також формування нормативно-правової бази для притягнення винних до відповідальності. У другому підрозділі детально висвітлюється перебіг Харківського судового процесу. Автор аналізує його головних учасників і специфіку проведення процесу. Завдяки ретельному дослідженню джерел Яковлеву В.М. вдалося продемонструвати вплив пропагандистського характеру та значення процесу на його перебіг та особливості слідства. У висновках автор наголошує на ролі Харківського судового процесу для міжнародного судочинства над воєнними злочинцями. Третій підрозділ присвячений важливому питанню інформаційного резонансу та історичному значенню Харківського судового процесу над воєнними злочинцями. Яковлев В.М. визначає значущість медійного висвітлення судового процесу в контексті просування позиції СРСР щодо покарання воєнних злочинців та формування дискурсу, який включав образ воєнного злочинця, визнання злочинного характеру політики знищення не німецьких народів, яку проводила нацистська Німеччина, а також утвердження принципів відповідальності за виконання злочинних наказів.

У четвертому розділі, присвяченому покаранню за воєнні злочини та комеморації трагедії окупації, автор простежує процеси переслідування осіб, що брали участь у воєнних злочинах на Харківщині, як в контексті судочинства Радянського Союзу, так і держав-союзників. У другому підрозділі автор простежує формування радянського парадно-офіційного канону увічнення німецько-радянської війни на прикладі меморіальних ініціатив в Харкові у радянські часи та часи Незалежної України.

3. Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертація виконана згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Проблеми історичного краєзнавства та пам'яткознавства (на матеріалах Слобожанщини)» (державний реєстраційний номер 0112U004969).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих в дисертації.

Обґрунтованість наукових положень та висновків дисертації забезпечується широкою джерельною базою, на яку спирається дослідження. Автор у своїй роботі вправно використовує архівні та опубліковані джерела для реконструкції перебігу подій та відповідей на дослідницькі питання. Зокрема, аналітичний характер дослідження підкріплюється намаганням автора визначити достовірність певних видів джерел, порівнюючи їхні свідчення. На ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації впливає також намагання Яковлева В.М. вписати

дослідження покарання воєнних злочинців на Харківщині в ширші контексти, зокрема, в контекст розвитку міжнародного та радянського законодавства, міжнародної політики та дипломатії, в контекст формування радянського канону пам'яті. Висновки, сформульовані в роботі, вирізняються чіткістю, логічною послідовністю та повнотою. Вони комплексно охоплюють всі поставлені в дисертації дослідницькі питання, демонструючи глибоке розуміння проблематики та аргументованість отриманих результатів.

5. Основні наукові результати та їх новизна.

В дисертаційній роботі Яковлеву В.М., на основі архівних матеріалів, вдалося здійснити комплексний аналіз діяльності військово-поліцейських інституцій Третього Райху на території Харківської області. У роботі детально визначено їх склад, структуру та керівний склад, а також узагальнено результати репресивних заходів. Виявлено основні категорії населення, які піддавалися репресіям і переслідуванням, що дозволяє глибше зрозуміти механізми нацистської окупаційної політики в регіоні.

Автором досліджено переслідування націоналістичного підпілля на Харківщині, мельниківців і бандерівців, які почали тут свою діяльність в 1941 році. Зокрема, схарактеризовані репресії проти підпілля після виявлення підготовки збройного повстання в Харкові в жовтні 1942 року.

Яковлев В.М., спираючись на слідчі матеріали Надзвичайної державної комісії, дослідив процес проведення розслідування та формування кримінально-правового підґрунтя для засудження нацистських воєнних злочинів. При цьому він переконливо довів, що саме акти місцевих комісій заслуговують на довіру, відображаючи реальну картину результатів окупаційного режиму на Харківщині, в той час як звітна документація Надзвичайної державної комісії зазнала корегування відповідно до ідеологічних та політичних цілей радянської влади.

Особливою заслугою автора є аналіз архівних слідчих та судових матеріалів Харківського судового процесу над воєнними злочинцями. На основі порівняння свідчень підсудних і свідків та співставленні матеріалів слідства Яковлев В.М. переконливо довів, що прагнення зробити процес інструментом пропаганди вплинуло на його підготовку, перебіг та результати. Зокрема, розглядається закріплення у суспільній свідомості в пропагандистських цілях уявлень про функції та особливості застосування газвагенів як засобів вбивства. Також звертається увага на цілеспрямовані спроби уникнути загострення уваги на категоріях населення, що підлягали тотальному винищенню, шляхом ідентифікації їх як «мирних радянських громадян».

Автору також вдалося всебічно висвітлити медійний резонанс Харківського судового процесу як у радянських, так і в закордонних ЗМІ. Водночас цей матеріал став основою для аналізу політичних реакцій країн-учасниць війни та реконструкції процесу ухвалення рішень щодо оцінки проведення й результатів суду союзниками. Це, своєю чергою, дозволило повніше окреслити значення Харківського судового процесу для формування механізмів подальшого судочинства над воєнними злочинцями.

Особливої уваги заслуговують намагання автора простежити подальшу долю та процес покарання німецьких воєнних злочинців, які здійснили свої злочини на Харківщині, після Харківського судового процесу. Це дозволяє порівняти покарання воєнних злочинців у різних країнах та створює важливий контекст для аналізу притягнення до відповідальності учасників масових розправ в межах радянського судочинства.

Яковлев В.М. дослідив процес увічнення пам'яті жертв під час німецької окупації Харківської області в радянські часи та добу Незалежної України. При цьому автор на основі архівних документів звертає увагу на післявоєнні низові меморіальні ініціативи, які не були реалізовані, визначає акторів та перебіг комеморації жертв Другої світової війни в Харкові в останні десятиліття.

6. Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях.

Основні наукові положення дисертаційного дослідження висвітлено у сімнадцяти одноосібних наукових публікаціях, з яких 9 були опубліковані у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»), 2 – у зарубіжних періодичних спеціалізованих часописах, 6 – за результатами виступу на наукових конференціях. Звертає на себе увагу те, що тематика публікацій охоплює основні дослідницькі питання, які ставив перед собою автор, та відображає здобуті їм основні наукові результати. Важливо, що апробація результатів дослідження Яковлева В.М. відбулася під час всеукраїнських, регіональних та міжнародних наукових конференцій.

7. Важливість для науки та практики одержаних автором дисертації результатів.

Значення результатів дослідження Яковлева В.М. є важливим як для наукового осмислення подій Другої світової війни, так і для сучасного розуміння практик переслідування воєнних злочинців. Дисертація стала першою спеціалізованою працею, в якій комплексно проаналізовано проблему покарання нацистських злочинців на території Харківщини. Харківський судовий процес подається не лише як ізольована подія, а як показовий кейс, що дозволяє простежити ширші тенденції радянської політики та ідеології щодо інтерпретації німецько-радянської війни. У цьому

дослідженні автор аналізує, яким чином радянська влада застосовувала судові процедури для досягнення зовнішньополітичних цілей та утвердження нарративу про перемогу та її високу ціну. Крім того, в дисертації пропонується переосмислення механізмів радянської політики комеморації, яка прагнула контролювати нарратив про війну та визначати «правильну» пам'ять про її жертв і героїв.

Теоретичне значення дослідження полягає, зокрема, в актуалізації теми відповідальності за воєнні злочини, що має важливе значення для сучасної дискусії про міжнародне гуманітарне право та механізми справедливості у воєнний час. Спадщина, яка свідчить про намагання зафіксувати та покарати винних, є важливим аргументом на користь послідовної політики фіксування злочинів сьогоденної російсько-української війни. На матеріалах дисертації автор переконливо довів важливість комемораційних ініціатив увічнення пам'яті жертв війни, яка дозволяє представити реальне «обличчя» війни. У цьому контексті матеріали дослідження мають значний потенціал для практичного застосування, зокрема, для створення музейних експозицій, організації тематичних виставок, освітніх програм та інших форм публічної історії.

8. Дотримання академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушень академічної доброчесності не виявлено. Наявні запозичення – це опубліковані праці здобувача, які мають відповідні посилання у тексті. Дисертація виконана самостійно, її текст є авторським і містить оригінальну аргументацію. Усі положення, викладені автором, підтверджені відповідними посиланнями на наукові джерела та літературу. Таким чином, дисертаційна робота Яковлева В.М. повністю відповідає вимогам академічної доброчесності.

9. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

1. Автор переконливо доводить, що питання Харківського судового процесу не отримало спеціального висвітлення в радянській історіографії й лише побіжно розглядалося в українській. Водночас він зауважує, що саме зарубіжні дослідники зробили вагомий внесок у розроблення цієї теми, хоча один із них у назві своєї праці використав вислів «Forgotten Trials». Разом з тим автор підкреслює, що Харківський судовий процес мав значне пропагандистське значення для радянського керівництва. У зв'язку з цим постає важливе питання: якою мірою цей процес був відображений у межах радянської історіографічної традиції дослідження історії правосуддя над німецькими військовими злочинцями та післявоєнної дипломатії загалом?

2. У процесі аналізу джерел автору вдалося схарактеризувати значний масив архівних та опублікованих матеріалів, на яких ґрунтується дослідження. Водночас документальні джерела розглядаються переважно крізь призму історії видання збірників документів. На нашу думку, репрезентативність джерельної бази можна було б переконливіше обґрунтувати за допомогою чіткішого видового аналізу джерел. Зокрема, автор не згадує джерела, на які спирається в розділі, присвяченому увічненню пам'яті жертв воєнних злочинів, зокрема, місця пам'яті.

3. Звертає на себе увагу прагнення автора у розділі, присвяченому методології, дати пояснення основним поняттям, які становлять категоріальний апарат дослідження, зокрема таким як «воєнний злочин». Водночас у роботі вживаються й інші ключові терміни, зокрема, «геноцид», «злочини проти людяності», кожен з яких має складну історію формування та теоретичного осмислення. На нашу думку, розкриття змісту цих понять у межах методологічного розділу поглибило б наукову аргументацію роботи.

4. Привертає до себе увагу намагання автора виявити мотиви співпраці радянських громадян з німецькими каральними органами. Автор аргументовано доводить, що в багатьох випадках колаборація носила недобровільний характер, будучи часто єдиною можливістю фізичного виживання, була наслідком зневіри в непорушність радянської системи під впливом нацистської пропаганди, а також наводить переконливі приклади прагнення окремих осіб отримати вигоду чи реалізувати асоціальні схильності. Водночас висновок про те, що колаборація стала прямим наслідком радянського тоталітарного режиму здається недостатньо обґрунтованим, оскільки потребує поруч з аналізом мотивів учасників націоналістичного підпілля глибшого аналізу біографій колаборантів та їхнього місця в радянському суспільстві до війни. Більше того, аргументація, яка напряду пов'язує нівелювання моральних цінностей з життям у тоталітарній державі (розділ 3, підрозділ 1) видається несправедливою по відношенню до жертв радянської тоталітарної системи, більшість з яких безумовно були людьми великої гідності.

5. В розділі присвяченому комеморації автор не ставить питання про репрезентацію подій Харківського судового процесу в експозиціях історичних музеїв Харківщини та Музею Другої світової війни.

10. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Зауваження, висловлені до дисертації Яковлева В.М., не є принциповими і не знижують загальної наукової цінності дослідження, яке має виразний авторський характер і наукову новизну. Дисертація відповідає

всім вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами). Дисертація оформлена згідно з вимогами наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами). Виходячи з цього, вважаю, що Яковлев Віталій Миколайович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний рецензент
кандат історичних наук,
доцент кафедри історіографії,
джерелознавства та археології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Юлія КІСЕЛЬОВА

КИСЕЛЬОВА ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

Результат перевірки підпису	Signature is valid
П.І.Б.	КИСЕЛЬОВА ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА
РНОКПП	2934413582
Організація (установа)	ФІЗИЧНА ОСОБА
Код ЄДРПОУ	
Посада	
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для даних від Надавача)	10:59:19 05.02.2026
Сертифікат виданий	КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер	5E984D526F82F38F0400000040DC0A02F46C2A07
Тип носія особистого ключа	Захищений
Алгоритм підпису	dstu4145
Тип підпису	Кваліфікований
Формат підпису	CAAdES-T
Сертифікат	Кваліфікований

Голові разової
спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Сергію ПОСОХОВУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

Відгук

Офіційного опонента, завідувача кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидата історичних наук, доцента Венгера Альберта Григоровича на дисертаційну роботу Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941–1943 рр.) та їх покарання», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 — «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 — «Історія та археологія»

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

У роботі досить розлого та переконливо представлено обґрунтування дослідження. Автор справедливо відзначив непересічне значення Другої світової війни та її наслідків для ХХ ст. Друга світова війна вирізнялася від решти попередніх масштабних збройних конфліктів своєю трагічною та героїчною багатомірністю. Одним з масштабних явищ цієї війни стали воєнні злочини з боку німецьких окупантів і тих осіб, які перейшли на їхній бік. Вивчення теми відбувалося вкрай несинхронно, найбільші здобутки у вивченні цього питання мала західна історіографія. Вітчизняна історіографія досить довго відставала, і це передусім пояснюється тим, що в СРСР тема нацистських злочинів проти цивільного населення, співучасті в них місцевого населення фактично була табуована. Виняток становили перші повоєнні роки та часи перебудови. Після розсекречення архівних фондів, зокрема матеріалів архіву колишнього КДБ, дослідники отримали доступ до комплексів раніше не доступних джерел, що спричинило численні нові дослідження проблеми.

Можливість працювати з архівно-кримінальними справами дала можливість не лише залучити нові джерела для вивчення воєнних злочинів, але й вивчати ще одну важливу тему — покарання злочинців.

Воєнні злочини на території Харківщини та покарання воєнних злочинців мають низку особливостей порівняно з іншими областями України, особливо тими, що входять до Рейхскомісаріату Україна. До цього дня не існувало жодної праці, яка би комплексно висвітлювала це питання. Тому можна зробити висновок, що тема дослідження є актуальною та важливою не лише з наукового погляду, але й з суспільного, особливо через те, що Україна переживає збройну агресію Росії.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності, в цілому оформлення.

Дисертація складається з анотацій, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та наукової літератури, додатків. Загальний обсяг роботи становить 323 сторінки друкованого тексту: з них 250 сторінок основного тексту, 3 таблиці, список використаних джерел та літератури із 568 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено мету й завдання. Встановлено предмет та об'єкт дослідження, окреслено його хронологічні та географічні межі, коротко описано теоретико-методологічну основу, визначено наукову новизну роботи. Визначено теоретичне та практичне значення дисертації, відзначено особистий внесок здобувача та подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** проаналізовано історіографію проблеми, завдяки чому визначено основні лакуни, які автор заповнює цією роботою. Проаналізовано джерельну базу, залучену для розв'язання наукових задач, показано її репрезентативність для розкриття теми. Окрім того, автор окреслив методологічний інструментарій, який використовується для досягнення поставленої мети.

У **другому розділі** досліджено воєнні злочини, скоєні окупантами на території Харківщини. Дисертант визначив структуру, функції, завдання та діяльність

німецьких каральних органів. Окрему увагу було приділено колаборації частини місцевого населення та їхній участі у функціонуванні каральних органів. Також вивчено документування воєнних злочинів, визначено ключову роль Надзвичайної державної комісії у їхній фіксації.

У **третьому розділі** досліджено судовий процес над нацистськими злочинцями, що тривав 15-18 грудня 1943 р. в Харкові. Автор показав передумови Харківського судового процесу та формування кримінально-правового підґрунтя для його проведення. Висвітлено сам судовий процес та відповідний міжнародний резонанс, який він спричинив.

У **четвертому розділі** розглянуто питання подальших судових процесів над учасниками злочинів окупаційного режиму, що тривали в часі декілька десятиліть, та практики комеморації на Харківщині.

Висновки дисертації відповідають поставленим завданням та показують наукову новизну роботи та її практичну цінність.

Список використаних джерел та літератури свідчить про те, що автор проаналізував сучасну історіографію.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації»).

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано згідно з планами наукової роботи кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та в межах науково-дослідної теми «Проблеми історичного краєзнавства та пам'яткознавства (на матеріалах Слобожанщини)» (державний реєстраційний номер 0112U004969).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків забезпечено строгим дотриманням задекларованої методології дослідження, автор коректно використовує історичні методи та робить обґрунтовані висновки.

Достовірність і обґрунтованість одержаних результатів забезпечується:

- коректністю поставленої мети та завдань;
- залученням широкого кола наукової літератури та її аналізом;
- вивченням достатньої кількості історичних джерел, частину яких автор вперше вводить до наукового обігу;
- використанням сучасних методів історичного пізнання.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основні наукові результати та висновки дисертації пройшли апробацію під час участі автора в міжнародних наукових конференціях та відображені в публікаціях у фахових та міжнародних виданнях.

За результатами наукового дослідження було опубліковано дев'ять наукових праць у наукових фахових виданнях України, занесених до реєстру переліку наукових фахових видань категорії «Б» Міністерства освіти і науки України; дві — у зарубіжних періодичних спеціалізованих виданнях; шість — за результатами виступу на наукових конференціях.

Дисертант одержав такі наукові результати:

- 1) вперше у вітчизняній історіографії вивчено ступінь опрацювання в історіографії питання притягнення до кримінальної відповідальності нацистських воєнних злочинців та колаборантів, що діяли на окупованій території Харківської області в період 1941–1943 рр.;
- 2) залучено до наукового обігу та комплексно проаналізовано архівні матеріали та інші історичні джерела, які до цього не використовували в наукових дослідженнях;

- 3) висвітлено передумови, організацію та проведення першого у світовій практиці суду в м. Харків (15–18 грудня 1943 р.) над німецькими воєнними злочинцями;
- 4) досліджено міжнародний резонанс та історичне значення Харківського показового процесу;
- 5) розглянуто статистичні відомості щодо людських втрат, яких зазнала Харківська область у період німецької окупації

6. Дотримання академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушень академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

7. Практичне значення одержаних результатів.

Цінність цього наукового дослідження полягає в тому, що автор виконує важливе завдання: вивчає воєнні злочини та покарання за їх скоєння у роки німецької окупації Харківщини.

Практичне значення одержаних результатів може бути реалізовано в кількох сферах — академічній, навчальній, у провадженні політики пам'яті та збереженні культури пам'яті.

Для академічного середовища важливим є заповнення певних лакун у вивченні історії німецької окупації України в цілому та на Харківщини зокрема. Автор комплексно розв'язує питання, які тривало перебували поза увагою істориків, а саме злочини проти цивільного населення, особливо тих груп, які можна назвати «безборонними жертвами». Висунуті автором положення та здобуті висновки стануть підґрунтям для подальшого розвитку у вивченні цієї теми.

Дисертація має практичне застосування і у сфері викладання історії як для школярів, так і для студентів, особливо тих тем, які стосуються історії рідного краю. Окрім того, результати дослідження можна використовувати

під час спеціальних курсів з історії Другої світової війни, історії геноцидів, політики пам'яті та суміжних дисциплін.

Наукові результати мають також важливе соціальне значення, оскільки напряму пов'язані з культурою та політикою пам'яті. Визначення кола жертв та вивчення їхньої трагічної історії висвітлює антигуманні принципи нацистської політики. Важливо, що робота демонструє те, що за вчинені злочини слідує покарання. Використання одержаних результатів можливе також у музейній та екскурсійній роботі.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

На мій погляд, деякі важливі аспекти теми були не повною мірою розкриті або лишилися за межами тексту.

1. Дискусійним є визначення предмета дослідження. Адже поза його змістом є самі злочини окупаційної влади, які фігурують у назві роботи та її розділів.
2. Поділ історіографії за хронологічним принципом є одним з традиційних підходів. Однак сумнівним є визначення датування останнього періоду, а саме початок 1990-х рр. — до сьогодення. Коректніше було би почати цей етап з середини 1980-х рр., адже серйозні методологічні й тематичні зміни у вивченні проблем німецько-радянської війни відбулися саме від цього часу і ця тенденція зберігалася наступні роки.
3. Варто було би поміркувати авторові й над поділом історіографії останніх трьох-чотирьох десятиліть, адже істотне зрушення у вивченні теми відбулося після відкриття архівів СБУ.
4. В огляді джерел та літератури іноді неправильно вказано ініціали дослідників. Зокрема (на с. 44.) Юрій Святець позначений як Л. Святець.
5. У поясненні термінологічного апарату варто було би розтлумачити один з ключових термінів «геноцид», подати, як саме його розуміє автор. Адже ми маємо таку історіографічну ситуацію, коли цей термін, окрім юридичної, має значну кількість інших інтерпретацій.

6. На ст. 91-92 зазначено: *«Тотальному винищенню з боку айзатцгруп СД піддавалося цивільне населення у відповідності до реалізації нацистської програми «Т-4», яка передбачала вбивство людей із розумовими або інтелектуальними психічними (ментальними) порушеннями та спадково хворих, пізніше до них доєдналися непрацездатні особи (люди з інвалідністю та хворі понад 5 років)»*. Тут автор робить посилання на роботу Т. Петрюка та А. Петрюка. Зверну увагу, що останні не історики, і досить вільно подають і трактують історичний контекст. Нагадаю, що програма «Т-4» діяла в Німеччині та була офіційно згорнута 1941 р. Як показують дослідження, вбивства людей з особливими потребами на окупованих територіях не мали централізованого характеру, як Голокост. Здебільшого це масові ініціативи місцевого окупаційного командування. Отже, за ідеєю ці вбивства були близькі до «Т-4», але вони відбувалися поза межами згаданої програми.
7. У тексті роботи наявні суперечності. Зокрема, на с. 235 автор пише: *«Лише з набуттям Україною незалежності ряд груп жертв нацизму отримали право на представлення власної версії війни в меморативному просторі»*. А далі продовжує свою думку, наводячи такі факти: *«З другої половини 1980-х років, у період так званої горбачовської «перебудови», з послабленням жорстокого ідеологічного контролю почали діяти громадські активісти, які збирали свідчення про жертв Голокосту на Харківщині. 1988 р. при Харківському відділенні Українського фонду культури було започатковано програму «Дробицький Яр», відповідно до якої проводився збір матеріалів про загиблих та формувалася відповідна картотека жертв Голокосту»*. Видається, що варто говорити про початок переосмислення політики пам'яті від середини 1980-х рр. А здобуття Україною незалежності тут було радше сприянням цьому процесу, але не відправною точкою.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941–1943 рр.) та їх покарання», подана на здобуття наукового

ступеня доктора філософії з галузі знань 03 — «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 — «Історія та археологія», є актуальною та завершеною науковою працею, яка виконана на належному науковому рівні з логічно та доступно викладеним матеріалом.

У роботі розв'язано важливе наукове питання, яке пов'язане зі скоєнням воєнних злочинів німецьким окупаційним режимом на території Харківської області та покаранням злочинців, політики пам'яті щодо жертв.

Здобувач Віталій Миколайович Яковлев заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 — «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 — «Історія та археологія».

Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. No 44 (редакція від 01.01.2024 р.). Дисертація оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 р. No 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки No 759 від 31.05.2019 р.).

Офіційний опонент

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри всесвітньої
історії Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Альберт ВЕНГЕР

ВЕНГЕР АЛЬБЕРТ ГРИГОРОВИЧ

Результат перевірки підпису	Підпис вірний
П.І.Б.	ВЕНГЕР АЛЬБЕРТ ГРИГОРОВИЧ
РНОКПП	3135520416
Організація (установа)	ФІЗИЧНА ОСОБА
Код ЄДРПОУ	
Посада	
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для даних від Надавача)	12:34:32 02.02.2026
Сертифікат виданий	КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер	5E984D526F82F38F0400000088130A023EAB2607
Тип носія особистого ключа	Захищений
Алгоритм підпису	dstu4145
Тип підпису	Кваліфікований
Формат підпису	CAAdES-T
Сертифікат	Кваліфікований

Голові разової
спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Сергію ПОСОХОВУ
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента, доцента кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут, кандидата історичних наук, доцента Дворкіна Ігоря Володимировича на дисертаційну роботу Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941–1943 рр.) та їх покарання», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Дослідження історії Другої світової війни в Україні залишається одним з найактуальніших напрямів сучасних історичних досліджень. На жаль, сьогодні Україна переживає другу велику війну за останні 80 років. Для українського суспільства Друга світова війна завжди була дуже важливою та трагічною темою. Перші десятиліття незалежності образ Другої світової війни в Україні був достатньо амбівалентним. В українському законодавстві (Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», 2000 р.), наукових дослідженнях, комеморативних практиках поєднувались два наративи: пост(радянський) та український національний. Натомість, після початку російсько-української війни у 2014 р. остаточно закріпився другий. Радянська ідеологема «Великої Вітчизняної війни», а також пост(радянський) погляд на війну зникають із українського законодавства та історичного дискурсу.

Важливість пам'ятання та вшанування жертв Другої світової війни, а також констатація вчинення націонал-соціалістичним (нацистським) та комуністичним тоталітарними режимами на території України численних злочинів проти людства та людяності, воєнних злочинів та злочинів геноциду були зафіксовані на законодавчому рівні (Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», 2015 р.).

Як зазначає автор, дисертаційне дослідження є першою спробою у вітчизняній історичній науці, використавши напрацювання істориків і правознавців, комплексно розглянути питання притягнення до кримінальної відповідальності нацистських воєнних злочинців та колаборантів, причетних до масового знищення цивільного населення та військовополонених на окупованій території Харківської області.

Тема, обрана Яковлевим В.М., є надзвичайно актуальною як з наукової, так й з суспільно-політичної точки зору. Сьогодні, коли Україна знову стала жертвою brutальної агресії, а українська держава та світова спільнота документують, на жаль, нові факти порушення законів і звичаїв війни, звернення до досвіду розслідування нацистських злочинів 1941–1943 років та Харківського судового процесу 1943 року набувають важливого значення. Варто погодитись з автором, що комплексне дослідження воєнних злочинів нацистів та колаборантів на території Харківщини та покарання за них є важливою науковою проблемою. Важливим також є й аналіз контексту скоєння цих злочинів, зокрема, систематизація знання щодо структури німецьких каральних органів, вивчення використання досвіду Харківського судового процесу у повоєнних кримінальних переслідуваннях нацистів, дослідження «місць пам'яті» жертв нацистського терору на Харківщині тощо.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності, в цілому оформлення.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, розподілених на 11 підрозділів, висновків (229 сторінок), списку джерел та літератури (568 позицій).

У **вступі** традиційно обґрунтована актуальність теми дослідження, вказано на зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами; визначені мета, дослідницькі завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, географічні та хронологічні межі.

Перший розділ теж традиційно присвячений аналізу історіографії проблеми, джерельній базі та методологічній основі дисертаційного дослідження. Автор роботи виділяє три хронологічних етапи наукової розробки проблеми радянськими, сучасними українськими та зарубіжними науковцями. У роботі чітко обґрунтовано розподіл історіографії проблеми саме на 3 періоди 1) 1940-ві – середина 1950-х рр.; 2) середина 1950-х – 1980-ті рр.; 3) від початку 1990-х рр. до сьогодні (С.30). Роботи першого періоду визначені як такі, що відзначаються описовістю та пропагандистським спрямуванням. Другий період характеризувався домінуванням загальнорадянською концепцією вивчення війни та окупаційного режиму, а також розглядом історії України виключно у загальносоюзному контексті. Третій етап – сучасна українська історіографія. Українські дослідники приділяють чималу увагу історії Другої світової війни, характеристиці німецького окупаційного режиму та злочинам нацистів. Окремо автор розглядає західну історіографію проблеми. Автор приходить до висновків про важливість комплексного вивчення та переосмислення питання воєнних злочинів, скоєних нацистами та колаборантами під час Другої світової війни.

Загальна кількість джерел дисертаційного дослідження вражаюча – 267 позицій. Автор використовує писемні та зображальні джерела, як опубліковані, так і неопубліковані. Писемні джерела розподілені за родо-видовим принципом на документальні (законодавчі, діловодні, судово-слідчі, дипломатичні), оповідні

(публіцистика) та особового походження (спогади, мемуари, щоденники). Яковлев В.М. у своїй роботі використовує загальнонаукові та спеціально-історичні методи, а також методи історичного джерелознавства. Важливим також уточнення у п.1.3. таких понять як «воєнний злочин» та «показовий судовий процес».

Другий розділ присвячений воєнним злочинам, скоєним нацистами на Харківщині у період окупації. Важливим для розуміння природи окупаційного режиму є аналіз структури та функцій німецьких каральних органів, який розпочинає розділ. Надалі автор аналізує участь місцевого населення у складі нацистських каральних органів на Харківщині. Він приходить до висновку, що основною причиною, що спонукала місцевих мешканців та радянських військовополонених до співпраці було бажання вижити в надскладних обставинах та прилаштуватися до жорстких умов «нового порядку». Серед інших причин – довоєнна політика сталінського тоталітарного режиму, невдачі початкового періоду німецько-радянської війни та нацистська пропаганда. Завершує розділ параграф, присвячений документуванню воєнних злочинів нацистів на Харківщині (діяльності НДК). Важливими є висновки дисертанта щодо сумнівної достовірності статистичних звітів ХОК НДК, що використовувались у пропагандистських кампаніях.

Третій розділ повністю присвячений Харківському показовому судовому процесу над нацистськими воєнними злочинцями (грудень 1943 року). Розглянуті його передумови, формування кримінально-правового підґрунтя процесу, організація і проведення суду в м. Харків, а також міжнародний резонанс та історичне значення Харківського судового процесу. Автор підкреслює, що вперше у світовій юридичній практиці у Харкові відбувся судовий процес над військовослужбовцями країн Осі згідно з досягнутими раніше міжнародними угодами та відповідно до норм національного законодавства. Важливою є вказівка дисертанта на те, що категорії населення, які підлягали тотальному винищенню (євреї, роми, люди з обмеженими фізичними можливостями) були названі радянськими слідчими «мирними радянськими громадянами». Автор приходить до висновків, що Харківський судовий процес надав незворотний характер урядовим деклараціям, а також став важливим результатом співпраці Великобританії, США та СРСР у питанні покарання воєнних злочинів.

Четвертий розділ присвячений подальшому кримінальному переслідуванню осіб, причетних до воєнних злочинів на Харківщині у період після Харківського судового процесу й майже до розпаду СРСР (1943 – 1988 роки), а також «місцям пам'яті» жертв нацистського терору на Харківщині. Автор розглядає повоєнні судові переслідування воєнних злочинців у широкому контексті, роблячи порівняння із судовими справами у країнах Західної Європи. Логічним завершенням дослідження став параграф, присвячений пам'яті про жертв нацистського окупаційного режиму на Харківщині. Важливо, що автор

прослідкував еволюцію радянської моделі пам'яті про війну, прийшовши до висновку про вибірковість (не)пам'ятання про різні групи загиблих. Усі обмеження щодо меморіалізації були зняті із здобуттям Україною незалежності.

Висновки до розділів, а також загальні висновки сформульовані чітко та відповідають змісту дисертації. Додатки містять важливі узагальнюючі відомості.

Список використаних джерел і літератури налічує 568 позицій, що свідчить про ґрунтовний підхід дисертанта до проведення дослідження.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації»).

3. Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Тема дисертації виконана у межах науково-дослідної теми «Проблеми історичного краєзнавства та пам'яткознавства (на матеріалах Слобожанщини)» (державний реєстраційний номер 0112U004969) кафедри історіографії джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення дисертаційного дослідження Яковлева В.М. є обґрунтованими, а висновки – самостійними, логічними й закономірними. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти заявленої теми дослідження. Визначена у вступі мета успішно досягнута, а окреслені завдання дисертаційного дослідження виконані.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основні результати дисертації висвітлені у 17 наукових працях, серед яких 9 статей у наукових фахових виданнях категорії «Б», 6 – публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації на наукових конференціях та 2 публікації у зарубіжних виданнях. Усі публікації є одноосібними.

Наукової новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній історіографії комплексно розглянуто питання притягнення до кримінальної відповідальності нацистських воєнних злочинців та колаборантів, причетних до масового знищення цивільного населення та військовополонених на окупованій території Харківської області (1941–1943 рр.).

6. Практичне значення одержаних результатів.

Теоретична та практична значущість дослідження не викликає сумнівів. Результати дослідження будуть корисними при написанні наукових робіт та викладанні навчальних курсів, присвячених історії Другої світової війни та пам'яті про неї в Україні. Матеріали дисертації можуть бути використані для розробки підручників, посібників з історії України, а також історії держави і права. Досвід судового переслідування воєнних злочинців часів Другої світової війни може бути використаний у сучасних умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

7. Дотримання академічної доброчесності.

Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності у дисертаційному дослідженні Яковлева В.М. Усі результати, які винесено автором на захист, отримані самостійно і містяться в опублікованих одноосібних роботах.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційне дослідження Яковлева В.М. можна оцінити в цілому позитивно, проте маємо висловити наступні зауваження та рекомендації, що можуть бути використані автором у подальших дослідженнях:

- Визначаючи наукову новизну дисертаційної роботи, автор вказує, що у роботі вперше «розглянуто статистичні відомості щодо людських втрат, яких зазнала Харківська область у період німецької окупації» (С.27). Натомість, у роботі є чимало посилань на статистику втрат населення Харківщини, зокрема статистичні відомості ХОК НДК, кількісні показники яких, як відзначає Яковлев В.М. підлягають сумніву та ін. Тож, на нашу думку, доцільно було би даний пункт новизни вказати не як такий, що розглядається «уперше», а як такий, що було «уточнено».
- Класифікуючи творчий доробок дослідників, які вивчали дану тему автор виділяє праці радянських, сучасних українських та зарубіжних авторів (С. 30). Можливо, варто було би окремо виділити роботи українських радянських істориків, тим паче автор вирізняє українських та російських письменників, поетів та публіцистів радянської доби (С.31-32).
- Автор, для означення однієї із груп тих, кого переслідували та знищували нацисти паралельно використовує назви «цигани» та «роми». На нашу думку, доцільно використовувати загальноприйнятту у сучасній українській історіографії назву – роми (якщо це не пряма цитата).

- Джерельна база дослідження достатньо широка та різноманітна. Водночас, на нашу думку, було би доцільно використати усноісторичні джерела, які, зокрема, доступні у відкритому онлайн-доступі. Для подальших досліджень можна залучити, зокрема, матеріали Меморіального музею Голокосту США, які, містять матеріали, пов'язані із тематикою дослідження.
- Автор у дисертаційному дослідженні використовує зображальні джерела (кінодокументи). Зважаючи на їхню важливість для дослідження, а також, власне, як багато у чому унікальних документів епохи, які несли зокрема й пропагандистські посили, варто було би приділити увагу методам роботи з ними у п. 1.3., розширивши частину, присвячену методам історичного джерелознавства.
- Яковлев В.М. вказує, що «Харківський процес готували досвідчені «сценаристи» каральних органів» (С. 165). Було би корисно побачити порівняння Харківського процесу із показовими політичними процесами СРСР кінця 1920-х – 1930-х рр.
- На нашу думку, назва п.4.2. «Місця пам'яті жертв нацистського терору на Харківщині» не повністю відповідає його змісту. Параграф присвячений не тільки «місцям пам'яті» жертв нацистів на Харківщині, але й висвітленню політики пам'яті щодо Другої світової війни на державному рівні в СРСР, а також аналізу статистичних даних щодо жертв серед цивільного населення (С. 220-226).
- П.4.2, присвячений «місцям пам'яті» жертв нацистського терору на Харківщині, доцільно було би доповнити, вказавши на ушкодження, що були завдані обстрілами, здійсненими російськими військами, починаючи з 2022 р. Найбільш відомий випадок – пошкодження на території меморіального комплексу «Дробицький яр».
- Варто звернути увагу на посилання на Інтернет-джерела у списку використаних джерел та літератури. Дата звернення до багатьох із них датується 2020-2021 рр. Також наявні помилкові URL посилання (531 позиція у списку). На нашу думку, доцільно було перевірити чи працюють ці посилання на момент подання дисертації.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Отже, незважаючи на висловлені зауваження, які носять перед усім

рекомендаційний характер, можна зробити висновок, що дисертація Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941–1943 рр.) та їх покарання» є самостійною, актуальною, завершеною науковою працею, її висновки є цілком обґрунтованими. Наукові публікації, зараховані за темою дисертації, достатньо висвітлюють її основні положення та висновки. Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р.

Здобувач Яковлев Віталій Миколайович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент –
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Ігор ДВОРКІН

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 13:47:16 26.01.2026

Назва файлу з підписом: Відгук_ I.В.Дворкін.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 176.1 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук_ I.В.Дворкін.pdf
Розмір файлу без підпису: 194.8 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ДВОРКІН ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

П.І.Б.: ДВОРКІН ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3036211692

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 13:47:16
26.01.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F040000004CB53601C475FA06

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.08.25 13:00

Голові разової
спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
професору Сергію ПОСОХОВУ
Майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

Відгук

офіційного опонента, наукового співробітника кафедри Східноєвропейської історії Гайдельберзького університету, доктора історичних наук, професора Титаренка Дмитра Миколайовича на дисертаційну роботу Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941-1943 рр.) та їх покарання», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія»

1. Обґрунтування вибору теми дослідження

Трагічні події останнього десятиліття в Україні значною мірою сприяли зростанню інтересу до історії і, водночас, актуалізували її використання як інструмента реалізації своїх цілей різними політичними силами. Особливу роль у цьому відіграє історія Другої світової війни та пам'ять про неї. Дефіцит введених у вжиток достовірних джерел створює широке поле для маніпуляцій щодо найбільш болючих і, у той же час, недостатньо досліджених тем, серед яких і проблема злочинів, скоєних на території України в період нацистської окупації, кримінального переслідування воєнних злочинців і колаборантів.

З огляду на це дисертаційне дослідження, предметом якого є «...покарання військовослужбовців країн Осі та колаборантів за воєнні злочини, вчинені щодо цивільного населення і військовополонених на території Харківської області (1941–1943 рр.); Харківський показовий судовий процес (15–18 грудня 1943 р.); увічнення пам'яті жертв масових страт на Харківщині»

є своєчасним та важливим. Протягом 1941-1943 рр. на території Харківщини точилися безперервні бої, область була насичена військовими та військово-поліцейськими структурами, які широко застосовували геноцидальні практики по відношенню до цивільного населення та військовополонених. Саме Харків, який зазнав колосальних демографічних і матеріальних втрат під час Другої світової війни, став місцем проведення першого в історії судового процесу над нацистськими злочинцями. За умов сучасного широкомасштабного збройного конфлікту постає нагальна потреба комплексного дослідження проблеми кримінальної відповідальності за скоєні воєнні злочини, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду покарання злочинів нацизму.

Тому можна зробити висновок, що тема дослідження є актуальною та важливою як з точки зору історичної та юридичної наук, так і з перспективи прогнозування суспільних процесів.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, розподілених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг роботи складають 323 сторінки друкованого тексту: 229 сторінок основного тексту, чотири додатки, список використаних джерел та літератури (568 позицій).

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет, хронологічні та географічні межі дисертації, зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами, схарактеризовано теоретико-методологічні основи, теоретичне та практичне значення, наукову новизну дослідження, описано особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію результатів дисертації.

У **першому розділі** проаналізовано історіографію проблеми, джерельну базу, висвітлено методологію та методи дослідження.

У другому розділі схарактеризовано воєнні злочини, скоєні нацистами на Харківщині в 1941-1943 роках, зокрема розглянуто структуру, функції, зміст злочинної діяльності німецьких каральних органів, роль місцевого населення в складі нацистських каральних органів, особливості процесу документування воєнних злочинів на Харківщині.

У третьому розділі висвітлено передумови проведення та особливості організації Харківського судового процесу над нацистськими воєнними злочинцями у грудні 1943 році.

У четвертому розділі дисертаційної роботи визначено особливості кримінального переслідування та засудження осіб, причетних до нацистських злочинів на Харківщині, схарактеризовано комеморативні практики, пов'язані із жертвами нацистського терору на Харківщині.

Висновки автора за результатами виконання дисертаційної роботи підкреслюють наукову новизну та практичну значущість проведених досліджень.

Список використаних джерел свідчить про те, що автором під час роботи було проаналізовано сучасні результати наукових досліджень як українських, так і закордонних фахівців.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

3.Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано згідно з планами наукової роботи кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та у межах науково-дослідної теми

«Проблеми історичного краєзнавства та пам'яткознавства (на матеріалах Слобожанщини)» (державний реєстраційний номер 0112U004969).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечено коректним використанням базових принципів історичного пізнання, загальнонаукових, спеціально-історичних методів, методів історичного джерелознавства.

Достовірність і обґрунтованість отриманих результатів забезпечується:

- залученням широкої джерельної бази, введенням до наукового обігу значного обсягу недосліджених архівних матеріалів;
- уточненням й використанням відповідного термінологічного апарату;
- апробацією отриманих наукових результатів на регіональних, всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях;
- використанням результатів дисертації в наукових публікаціях, навчальному процесі у вищих навчальних закладах, музейних проектах.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основні положення та висновки дисертації пройшли апробацію на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях, знайшли відображення в публікаціях у фахових та міжнародних наукових виданнях. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 17 наукових праць, серед яких: 9 – у наукових фахових виданнях України, занесених до реєстру переліку наукових фахових видань категорії «Б» Міністерства освіти і науки України; 2 – у зарубіжних періодичних спеціалізованих виданнях; 6 – за результатами виступу на наукових конференціях.

Дисертант отримав наступні наукові результати:

1. вперше зроблено спробу системно й цілісно розглянути питання притягнення до кримінальної відповідальності нацистських воєнних злочинців і

колаборантів, причетних до масового знищення цивільного населення та військовополонених на окупованій території Харківської області;

2. вперше залучено до наукового обігу та комплексно проаналізовано архівні матеріали та інші історичні джерела щодо масового знищення цивільного населення та військовополонених на окупованій території Харківської області, які до цього не використовувалися фахівцями;

3. вперше висвітлено передумови, організацію та проведення першого у світовій практиці суду в м. Харків (15–18 грудня 1943 р.) над німецькими воєнними злочинцями;

4. вперше розглянуто статистичні відомості щодо людських втрат, яких зазнала Харківська область у період німецької окупації.

6. Практичне значення одержаних результатів.

Цінність і значущість наукових результатів роботи полягає в тому, що у ній запропоновано вирішення важливого наукового завдання, а саме: дослідження особливостей формування та реалізації політики покарання воєнних злочинів нацизму, скоєних на території Харківської області, аналіз змін у політиці пам'яті щодо жертв нацистського терору на Харківщині.

Практичне значення результатів роботи обумовлене широкими можливостями використання отриманих результатів дослідження у наукових, науково-педагогічних і просвітницьких цілях.

Матеріали дисертації є високорелевантними для вивчення особливостей нацистської окупаційної політики на території України та в межах Харківської області зокрема, актуалізації теми покарання за воєнні злочини в умовах сучасного російсько-українського збройного конфлікту. Це засвідчується використанням публікацій автора дисертації дослідниками нацистської окупаційної політики на теренах України.

Фактичний матеріал роботи може слугувати джерелом для написання тематичних та узагальнюючих підручників, монографій, статей, розробок нормативних і спеціальних курсів з історії Другої світової війни для студентів

вищих навчальних закладів, а також для реалізації музейних експозиційних і виставкових проектів.

7. Дотримання академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушення академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Низка аспектів теми, досліджуваної автором, залишилась, на погляд рецензента, поза увагою або потребує певної конкретизації.

1. Автор виокремлює основні категорії жертв нацизму, висвітлює обставини їх знищення, наводить кількість жертв. У той же час бажано було б більш докладно висвітлити, якщо це дозволяє джерельна база, долю ромського населення Харківщини під час окупації, яке також, як і євреї, переслідувалося за етнічною ознакою.

2. У роботі із посиланням на покази колишньої агентки СД згадується про підготовку членами націоналістичного підпілля в Харкові в жовтні 1942 року збройного повстання, репресії щодо них (с.98). Ця інформація, на наш погляд, потребує додаткової верифікації, оскільки час і місце збройного виступу через низку факторів повністю суперечать перебігу подій на фронті та логіці планів і дій ОУН у Східній Україні.

3. З урахуванням того, що Харків пережив 2 окупації (жовтень 1941 – лютий 1943, березень-серпень 1943 рр.), доречним було б звернути увагу на динаміку скоєння злочинів, роль у них тих чи інших окупаційних структур або воєнних підрозділів. У цьому контексті бажано більш докладно охарактеризувати масові злочини, скоєні частинами танкового корпусу СС щодо місцевого населення під час другого захоплення Харкова в березні 1943 року. Автор, щоправда, згадує злочини, скоєні військовослужбовцями танково-гренадерської дивізії СС «Ляйбштандарт СС Адольф Гітлер», проте у складі корпусу були також дивізії «Райх» і «Мертва голова». Чи є інформація про причетність цих з'єднань до злочинів щодо жителів Харківщини?

4. Здобувач детально розглядає питання створення та діяльності «Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників...», проблемні аспекти документування нацистських злочинів (с.125-143). Проте постає питання – чи здійснювалися спроби документування нацистських злочинів в Харкові та області під час першого визволення Харкова і частини Харківщини у середині лютого-середині березня 1943 року?

5. Багато в чому слушна теза автора про те, що пам'ять про війну на Заході «...стала носієм демократичних цінностей антифашизму» (с. 221) у той же час вимагає урахування політичних і темпоральних чинників: так, наприклад, до кінця 90-х років в німецькому суспільстві було широко поширене уявлення про «чистий вермахт», кримінальне переслідування багатьох колаборантів, які після війни опинилися на території Канади та США, з урахуванням реалій «холодної війни» носило з боку слідчих органів цих країн вибіркового характеру, а в сучасній Європі спостерігається сплеск симпатій до праворадикальних ідей та рухів.

6. З метою подальшого вивчення політики пам'яті щодо жертв нацизму бажано приділити увагу діяльності пошукових об'єднань на Харківщині, які проводять роботу на місцях боїв, а також масових страт радянських полонених.

Проте зазначені зауваження та побажання не впливають на якість результатів дисертаційної роботи і обґрунтованість зроблених здобувачем висновків.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи

Дисертаційна робота Яковлева Віталія Миколайовича «Воєнні злочини нацистів на Харківщині (1941-1943 рр.) та їх покарання», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія» є актуальною, завершеною науковою працею, що виконана на належному науково-теоретичному рівні з логічно та доступно викладеним матеріалом.

У роботі вирішено важливе наукове завдання, яке полягає є комплексному аналізі формування та реалізації політики покарання воєнних злочинів нацизму, скоєних на території Харківської області, характеристиці змін у політиці пам'яті щодо жертв нацистського терору на Харківщині.

Здобувач Яковлев Віталій Миколайович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія».

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
науковий співробітник
кафедри Східноєвропейської історії
Гайдельберзького університету

Дмитро ТИТАРЕНКО

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 10:40:49 08.02.2026

Назва файлу з підписом: Відгук. Яковлев.Титаренко..pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 402.8 КБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Відгук. Яковлев.Титаренко..pdf
Розмір файлу без підпису: 415.4 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Титаренко Дмитро Миколайович

П.І.Б.: Титаренко Дмитро Миколайович

Країна: Україна

РНОКПП: 2792300116

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 11:40:12
08.02.2026

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 514B5C86A1E5DA1104000000E9408C010C206105

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.08.25 13:00